

MARXIN VIHERPÄIVITYKSEN VAKAVASTA USKOTTAVUUS-
VAJEESTA –
JUKKA HEISKASEN MARX-TULKINNAN TARKASTELUA

Pauli Pylkkö

helmikuu 2011

1. Yli neljäkymmentä vuotta sitten Pertti Lindfors yritti teoksessaan *Marxilaisuus ja tiede – Tutkielma tieteellisestä sosialismista* (Kirjamaailma, 1967) reformoida senhetkistä marxilaisuutta reagoimaan tieteen (varsinkin logiikan, kybernetiikan ja genetiikan) nopeaan kehitykseen. Koska Lindforsin mukaan looginen empirismi tarjosi luotettavimman kuvan nykytieteestä, oli marxilaisuutta muokattava hyväksymään loogisen empirismin keskeiset teesit, ja sitä tietä uusimman tieteen pätevät teoriat ja tutkimustulokset. Lindforsin mukaan Marxin ajattelun »hegeliläinen aines», varsinkin hegeliläinen dialektiikka, oli yksinkertaisesti hylättävä virheellisenä (katso esimerkiksi sivuja 17 ja 184). Maailma ei ole ristiriitainen siinä mielessä, että löytyisi muotoa »p ja ei-p» oleva lause, joka olisi tosi kuvaus maailmasta. Jos esimerkiksi luokkaristiriitoja pitäisi marxilaisessa teoriassa kuvata lauseilla, jotka ovat muotoa »p ja ei-p», tämä automaattisesti trivialisoisi teorian. Klassisen logiikan mukaan ristiriidasta näet seuraa mitä tahansa, siis esimerkiksi mikä tahansa mielivaltainen lause. Maailma on tosin tulvillaan vastakkaisia energioita, mutta niitä ei tule Lindforsin mukaan sekoittaa loogisiin ristiriitoihin.

Eräässä kohdassa (s. 13) Lindfors tulee ironisessa sävyssä verranneeksi hankettaan erääseen toiseen reformaatioon: Siinä missä hänen on sopeutettava nykyaikaan onneksi vain noin satavuotiasta teoriaa, on kristillisten teologioiden sopeuttamistehtävä paljon hankalampi – heidän opillaan kun on ikää kaksi tuhatta vuotta.

Lindforsin ironia saattoi kuitenkin olla ennen aikaista. Marxilaisuuden sopeuttaminen muuttuvaan maailmaan ei ole onnistunut opillisesti yhtään sen helpommin kuin kristillisyydenkään. Voisi jopa ilkeästi sanoa, että marxismi ilman schellingiläis-hegeliläistä dialektiikkaa on vain vanhentunutta talousoppia. Jos naispappeuden ja sukupuolineutraalin avioliiton laajasti hyväksytyt teologia natiseekin jokaisesta saumasta, ei tämän

päivän vasemmistoälymyystä puolestaan tunnu juuri häiritsevän se, että heidän oppinsa taustalla lymyää viime vuosisadan laajimpien ja järjestelmällisimpien massamurhien ja kansanmurhien oma nimikkoteoria, marxismi. Näihin murhiin johtaneita käskyjä ei suinkaan johdettu Schellingin-Hegelin dialektiikasta vaan kehnosta talousreduktionistisesta ihmiskäsityksestä ja teknis-välineellisestä luontokäsityksestä.

Vielä tänäänkin on jokseenkin kunniallista tunnustautua marxilaislähtöiseksi vasemmistolaiseksi tai suorastaan marxilaiseksi, ja jopa entiset stalinistit ja taistolaiset ovat jokseenkin salonkikelpoisia, kun taas julki-suuteen ei ole enää pitkään aikaan päästetty vakaumuksellisia kansallissosialisteja. Marxilainen teoria, sen pohjalta syntyneet järjestöt ja poliittisen toiminnan perinne näyttelivät keskeistä osaa monissa menneen vuosisadan massamurhissa ja kansanmurhissa, joista tunnetuimmat tapahtuivat Venäjällä, Kiinassa ja Kambodžassa. Marxilaisen teorian – esimerkiksi sen talousreduktionistisen ihmiskäsityksen ja proletariaatin diktatuuria koskevan opin – suhde massamurhien ja kansanmurhien toteutukseen on läheinen, ja ainakin paljon läheisempi kuin kansallissosialististen oppien ja aatteiden suhde kansallissosialismin nimissä tehtyihin massamurhiin ja kansanmurhiin. Marxin ja Engelsin oppi oli jo alun perin suunniteltu teoreettiseksi kokonaisuudeksi, jonka pohjana oli melko järjestelmällinen filosofia (dialektinen ja historiallinen materialismi) ja joukko tieteellisiksi tarkoitettuja teorioita (ennen muuta talousopissa). Marxilaiset ja marxilais-leninistiset puolueet toimivat puoluetoreetikkojen tiukassa valvonnassa, eikä toimintapäätöksiä tehty sattumanvaraisesti edes massamurhien ja kansanmurhien kohdalla.

Sitä vastoin kansallissosialistinen aate oli taustaltaan monipohjainen, suorastaan hajanainen. Mitään yhtenäistä oppia tai teoriaa ei koskaan edes yritetty luoda. Vielä tänäänkin ovat kansallissosialismin tutkijat varsin eri mieltä siitä, mitä kansallissosialismi oikeastaan oli, eikä kansallissosialismin nimissä tehtyjä massamurhia voida johtaa mistään teoreettisista oppikappaleista. Jonkinlaista aatteellista suuntaa osoittivat tietenkin Hitlerin *Mein Kampf* ja esimerkiksi Alfred Rosenbergin *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, mutta tuskin kukaan piti näitä teoksina, joiden sisältö olisi ollut opillisesti riittävän johdonmukainen, jotta opin ja toiminnan välille olisi voitu luoda käytännössä sitova seuraussuhde. Hitlerin retorisesti kiivas mutta toimintasuunnitelmien suhteen ylimalkainen antisemitismi antoi yhtä vähän tai paljon syytä väkivaltaiseen antisemitistiseen toimintaan kuin Marxin antisemitismi tämän Zur Judenfrage -esseessä.

Kansallisen sosialismin teoreettisen pohjan turha etsiskely jäi keskenään riiteleville akateemisille tutkijoille (Carl Schmitt, Hans Freyer, Hans

Heyse, Alfred Müller-Armack, Alfred Bäuml, Martin Heidegger), jotka eivät suinkaan toimineet yhteistyössä liikkeen taiteellisen älymystön, esimerkiksi elokuvaväen (Arnold Fanck, Leni Riefenstahl), kuvataiteilijoiden (Arno Breker, Josef Thorak) tai kirjailijoiden (Gottfried Benn, Hans Johst) kanssa. Tämä korkeasti sivistynyt älymystö ei koskaan päässyt yksimielisyyteen siitä, mihin vallankumoukseen se oikeastaan oli osallistumassa, eikä tietenkään osannut ennustaa, mitä itärintamalla ja keskitysleireissä tulisi myöhemmin tapahtumaan. Niinpä sodan aikana (lähinnä 1942-43) toteutettua juutalaisten kansanmurhaa, josta merkittävä osa suoritettiin jokseenkin kaottisissa olosuhteissa itäalueilla ja itärintaman tuntumassa, on vaikea johtaa kansallissosialismin opillisesta tai aatteellisesta pohjasta.

Tämä ei tietenkään vapauta kansallissosialistisen liikkeen jäseniä tai myötäilijöitä eettisestä tai poliittisesta vastuusta, mutta se kyllä keventää heidän vastuutaan siitä, että he olisivat luoneet teorian tai edes opin, josta massamurhien ja kansanmurhien toteutus olisi voitu johtaa. Samaa teoreettista tai opillista vastuun keventämistä ei marxilaisen liikkeen kannattajille voida suoda.

2. Tieto luonnonympäristön tilan nopeasta huononemisesta ja sen syistä on teollisuusmaissa kasvanut ja levinnyt viimeisen puolen vuosisadan ajan yhä kiihtyvällä vauhdilla, ja on tänään osa jokapäiväistä poliittista keskustelua. Niinpä poliittisten liikkeiden ja niiden järjestöjen on ollut pakko herätä pohtimaan aatteisiinsa sisältyvää luontokäsitystä ja luontosuhdetta. Jopa kirkot, varsinkin vauraassa läntisessä maailmassa, ovat heränneet miettimään kristillisen sanoman suhdetta luontoon ja kristillisen ihmisen luontosuhdetta. Suomalaisten teologioiden vaikeasta työstä kerrotaan Pauliina Kainulaisen toimittamassa teoksessa *Pyhän kosketus luonnessa* (Kirjapaja, Helsinki, 2007).

Tässä uudessa ja yllättävässäkin tilanteessa marxilaisen liikkeen aatteellinen työkalupakki ei ole osoittautunut erityisen hyödylliseksi tai käytökelpoiseksi, ja liike on ollut selvissä aatteellisissa vaikeuksissa, kun uusi sukupolvi on rohjennut vaatia siltä selkeää luontonäkemyksiä. Osa vasemmistoälymystöä loikkasi aikoinaan suin päin vihreään liikkeeseen, mutta jäljelle jääneiden on ollut vähitellen pakko ryhtyä selvittämään, millainen on vasemmiston, sosialistisen liikkeen ja marxilaisuuden luontosuhde. Erityisesti herää kysymys, millainen oli itse Marxin ja marxismin klassikoiden luontonäkemys.

Aatteelliset ja teoreettiset ongelmat, joihin marxilainen liike on joutunut selvitellessään luontokäsitystään, muistuttavat ongelmia, joiden poh-

timiseen kristillisten kirkkojen on täytynyt paneutua, kun ne ovat yrittäneet sopeutua nykyhetken ympäristötietoiseen keskustelutilanteeseen. Kummankaan liikkeen aatteellinen perinne ei taivu luontevasti luontoajattelun pohjaksi. Kristillisen teologian asenne ympäristökriisiin on siinä mielessä selkeämpi, ettei juuri kukaan odota, että vakaumuksellinen kristitty luopuisi ympäristöongelmien takia uskontonsa keskeisistä opeista, esimerkiksi siitä, että Jeesus on »Jumalan poika», ja »astui alas maailmaan» pelastaakseen ihmisen synnistä ja kuolemasta. Kristitty voi pitää kiinni uskostaan myös kaikissa kriisitilanteissa, koska hänelle jokainen kriisi, myös ympäristökriisi, on osa Jumalan ohjauksessa olevaa maailmanohjelmaa, tai suorastaan maailmankaikkeuden suunnitelmaa. Mutta jäljelle jää kysymys, mistä kristillisen perinteen osasta hän on valmis luopumaan? Kristillisen tiedon lähde on Raamattu, jonka kirjoittajien uskotaan olleen välittömässä suhteessa tiedon jumalalliseen lähteeseen. Kristityn mielestä Raamattu on ainakin jossakin mielessä Jumalan tekstiä (»Jumalan sana»). Tämän käsityksen mukaan evankeliumeissa todellakin esiintyy Jeesuksen ja hänen lähipiiriinsä kuuluneiden ihmisten lauseita, ja vaikkei Paavali tavannutkaan Jeesusta kasvoista kasvoihin, myös Paavalin ilmestysten ja pohdintojen uskotaan olleen alkuperältään jumalallisia ja siten tiedon lähteinä luotettavia.

Teologi joka ei halua luopua tästä tietokäsityksestä, ei voi tehdä juuri muuta kuin tulkita Raamatun tekstiä, esimerkiksi luomiskertomusta, luontoajattelun kannalta mahdollisimman hyväntahtoisesti. Hän siis etsii Raamatusta sopivia sitaatteja ja tulkitsee niitä siten, että niistä näyttäisi heijastuvan lämmin ja kunnioittava suhde luontoon. Ja tietenkin raamatunkokoisesta kirjoituskokoelmasta löytyy tekstiaineistoa, jota voidaan tulkita ja taivutella ympäristöystävälliseen suuntaan. Varsinkin Psalmeja on suosittu tässä tarkoituksessa. Kristillisen opin keskeisten ydinalueiden (sanokaamme Jumalan kuningaskuntaa ja parannuksen tekemistä koskevien ajatusten) kokonaisvaltainen muokkaaminen uskottavaksi luontoajatteluksi näyttää kuitenkin mahdottomalta.

3. Marx on kirjoittanut luonnosta ja ihmisen suhteesta luontoon vain vähän, ja on varsin epäselvää, miten se mitä hän on kirjoittanut, olisi tulkittava nykyhetkisen ympäristökeskustelun ja ympäristöfilosofian valossa. Tästä syystä ensimmäinen uskottavuusvaatimus, A, joka jokaiselle Marxin luontonäkemyksestä lähestyvälle kirjoittajalle tulee asettaa, on että hän kertoisi, mitä hän pitää Marxin ajattelun kovana ytimenä, ja mistä Marxin aatteista ja teorioista hän lopultakin haluaa pitää kiinni, ja mistä hän on

tarvittaessa valmis luopumaan. Hänen tulisi siis jossakin työnsä vaiheessa kertoa, missä määrin hän on reformoimassa Marxin ajattelua, ja missä määrin vain tulkitsemassa sitä hyväntahtoisesti sillä silmällä, että se palvelisi paremmin nykyhetken vaatimuksia.

Toinen uskottavuusvaatimus, B, joka Marxin luontonäkemyksiä käsittelevälle kirjoittajalle pitää asettaa, on seuraava. Hänen tulee kertoa mahdollisimman avoimesti, miten suuria ja tiukkoja vaatimuksia hän asettaa luontoystävälliselle taloudelle, yhteiskunnalle ja elämäntyylille. Hänen olisi siis vähintäänkin kerrottava, millaista elintasoa, kulutustasoa ja tuotannon määrää hän pitää suotavana. Hänen olisi kerrottava, kannattaako hän tuotannon määrän, energiankulutuksen ja kansantulon jatkuvaa kasvua, nollakasvua vai olisiko hän valmis peräti miinusmerkkiseen kasvuun. Edelleen hänen olisi kerrottava, millainen on tulevaisuuden kommunistisen yhteiskunnan teknisen kehityksen ja osaamisen taso, missä määrin yhteiskunnan ja elämäntyylin toivotaan edelleen teknistyvän, ja miten paljon resursseja suunnataan uusien, varsinkin tietoteknisten laitteiden kehittelyyn. Ylipäätään hänen olisi luonnehdittava jollakin tavoin, millainen on oleva uuden tekniikan ja luonnontieteen rooli yhteiskunnassa ja taloudessa. Entä millainen on suurteollisuuden, kansainvälisen kaupan, viihdeteollisuuden ja turismin asema, ja minkälaiseen maatalouden ja elintarviketuotannon luonnonmukaisuuteen pyritään; miten liikenne ja terveydenhoito järjestetään luontoystävällisesti; miten laaja ilmaisuvapaus suodaan tiedonvälitykselle ja taiteen instituutiolle, ja millainen autonomia koulutusjärjestelmälle.

Kolmas ehto, C, jonka Marxin luontoajattelua selvittävän ja mahdollisesti edelleen kehittävän nykytutkijan soisi täyttävän koskeekin tutkijan (ja hänen marxisminsa) suhdetta tämän päivän luontoajatteluun tai ympäristöfilosofiaan. Tutkijan tulisi ainakin luonnosmaisesti kertoa, mitä hän hyväksyy ja hylkää menneen vuosisadan ympäristöfilosofiasta – sanoikaamme Friedrich Georg Jüngerin, Konrad Lorenzin, Michel Serresin ja Richard Routleyn ajattelusta.

Kun kirjoittaja on alistunut näihin vaatimuksiin – siis vähintäänkin hahmotellut kuvan Marxin ajattelun ydinalueesta ja oman ajattelunsa suhteesta siihen, luonnostellut luontoystävällisen kommunismin pääpiirteet ja suhteuttanut ne nykypäiväiseen ympäristöfilosofiaan, on lukijalla edes jonkinlainen käsitys siitä, mihin kirjoittaja pyrkii.

Itse asiassa melko samanlaiset vaatimukset (A, B' ja C') voidaan esittää kristilliselle teologille, joka yrittää löytää pohjaa luontoajattelulle – tietenkin siten muunneltuna, että ehdoissa »Marxin aatteiden ja teorioiden» ja

»Marxin ajattelun» paikalle sijoitetaan »Raamattu», »Uusi testamentti» tai jotakin muuta sopivaa.

Oletetaan aluksi, että kirjoittaja on ilmoittanut, ettei hän ole oleellisesti valmis revisioimaan tai reformoimaan Marxin ajattelua, vaan hän pikemminkin pyrkii pysymään uskollisena sille, mitä tekstitutkimuksen pohjalta pitää aitona marxilaisuutena. Tutkimustensa antamien vihjeiden avulla hän siis etsii Marxin teoksista kohtia, jotka käsittelevät luontoa mahdollisimman pehmeästi ja arvostavasti. Lopulta hän pyrkii tulkitsemaan Marxin keskeisiä ideoita siten, että ne esiintyisivät mahdollisimman luontoystävällisessä valossa. Jos tämä ilmaistaan riittävän selvästi, on uskottavuusvaatimus A täytetty.

Tämän jälkeen kirjoittajan olisi selvitettävä, minkä tyyppiseen talouselämän ja yhteiskunnan luonnonmukaisuuteen hän (uskottavuusvaatimuksen B mielessä) pyrkii, ja millaiseen ympäristöfilosofiseen tukeen (C) hän on valmis turvautumaan. Lopuksi hänen on osoitettava, että luontoajattelun linja, jonka hän on luonnostellut, siis tarkoitettu luontoystävällinen kommunismi (B ja C), todellakin on sovittavissa yhteen hänen Marx-tulkintansa (A) kanssa.

Jos taas kirjoittaja haluaa reformoida marxismia luontoajattelun suuntaan, hänen pitäisi kertoa, mistä Marxin käsityksistä hän on valmis luopumaan, ja mistä taas ei. Tässä hän voisi ottaa oppia Lindforsilta, joka ylittämättömän suorasukaisesti ja mutkattomasti kertoo, mikä Marxin ajattelussa (siis lähinnä hegeliläinen dialektiikka) ei häntä miellytä. Jos Marxin ajattelua reformoiva kirjoittaja haluaa pitää kiinni sanokaamme lisäarvoteoriasta ja historiallisen materialismin keskeisistä teeseistä, mutta olisi valmis luopumaan Marxin dialektiikasta, hän on tullut täyttäneeksi vaatimuksen A. Tämän jälkeen hänen olisi täytettävä vielä vaatimukset B ja C, ja selvitettävä, miten hän aikoo työssään sovittaa vaatimukset A, B ja C keskenään yhteen.

4. Valitettavasti Marxin luontosuhdetta käsittelevässä kirjallisuudessa ei edes pyritä täyttämään näitä melko itsestään selviä vaatimuksia. Tästä syystä syntyy usein kiusallinen tilanne, missä lukija ei tiedä, mihin kirjoittaja oikeastaan pyrkii, vaikka kirjoittajalla tuntuukin olevan mielessään jokin selvä päämäärä. Samantapainen tilanne syntyy, kun lukija ei tiedä, onko uudentestamentintutkija kristitty vai ei; ja jos on, missä mielessä; ja miten se, että hän on kristitty, vaikuttaa hänen tutkimukseensa. Jos filologinen tutkimus osoittaa, etteivät eräät Uudessa testamentissa Jeesuksen nimiin pannut lauseet melkoisella todennäköisyydellä olekaan Jeesuksen

lausumia, niin onko tutkija valmis hyväksymään sen seurauksen, ettei Uusi testamentti ole kirjaimellisesti tekstiä Jumalalta tai edes Jumalan auktorisoimaa tekstiä?

Kristillisen ekoteologian ehkä vaikein ongelma on, että Uuden testamentin erittäin vahvaa hengen ja ruumiin dualismia on vaikea sovittaa yhteen luonnon kunnioittamisen, ihmisen ja luonnon yhteenkuuluvuuden tai esimerkiksi luonnon itseisarvoisuuden ideoiden kanssa. Jotta ekoteologialle asetettu vaatimus A' tulisi täytetyksi, olisi ekoteologiien selvitettävä, mitä tehdä esimerkiksi Roomalaiskirjeiden ajattelulle, missä dualismi kiivistetään katkeamispisteeseen asti. Asiaa ei helpota se, että Jeesus vältteli teologisia kysymyksiä, ja ilmeisesti kieltäytyi huomaamasta, että ihminen on seksuaalinen olento, jonka ruumis yhdistää hänet myös eläinkuntaan. Ilmeisesti Jeesus oli täysin sokea Palestiinan luonnon rikkaudelle ja kau-neudelle.

Jukka Heiskasen *Nuoren Marxin luonnonfilosofia ja sen ekologiset seuraukset* (Demokraattinen sivistysliitto; Karl Marx seura, Helsinki 2010) kuuluu suomalaisen Marx-tutkimuksen kärkeeseen. Heiskanen tuntee Marxin tekstit ja Marxin ajattelun aatteellisen taustan erinomaisesti, ja hänellä on laaja kosketus filosofian historiaan. Myös hänen aiheensa, Marxin luontokäsitys, on aidosti kiinnostava.

Mutta silti herää kiusallinen kysymys: Miksi ihmeessä Heiskanen yrittää mahdottomia, siis tehdä Marxin ajattelusta luontoystävällistä tai josakin kiinnostavassa mielessä ekologista? Mahdottomissa hankkeissa on tietenkin jotakin suurta, mutta sopiiko tämänkaltaisen ylevyyden (sublimiteetin) tavoittelu tutkijalle, joka eräistä merkeistä päätellen hyväksyy merkittävän osan Marxin ajattelusta? Miksi kukaan, joka olisi vakavasti huolestunut ympäristön tilasta etsisi uskottavan luontoajattelun pohjaa Marxilta? Onko kyse siitä, että vaatimukset (tyyppiä B), jotka Heiskanen luontoajattelulle (niitä julki lausumatta) asettaa, ovat niin heikkoja ja epäselviä, että sopivasti tulkittuina ne luontoa koskevat sirpalehuomiot, joita Marxin teoksista löytyy, voidaan saada sopimaan yhteen Heiskasen vaatimusten kanssa? Vai onko kyse siitä, ettei hän syystä tai toisesta ole valmis kertomaan (ja täyttämään ehtoa A), mistä Marxin ajattelun piirteistä hän voisi olla tarvittaessa valmis luopumaan uskottavan luontoajattelun hyväksi? Hän ei myöskään ota kantaa C-tyypin kysymyksiin eikä liitä ekologisuuskäsitystään nykyhetkiseen teoreettiseen keskusteluun.

Marx-tutkimusta hallitsee edelleen salailun kulttuuri, jonka läpi ulkopuolisen on vaikea nähdä. Tässä se muistuttaa teologiaa.

Heiskanen tuntee tietysti erinomaisesti Marxin väitöskirjan *Demokritoksen ja Epikuroksen luonnonfilosofian ero* (SoPhi 97; Karl Marx -seura, 2005),

jonka on itse suomentanut. Marxia varmasti kiinnosti Epikuroksen deklinaatio-oppi, jolla atomien liikkeisiin saatiin mielenkiintoista sattumanvaraisuutta. Nuorena nuorhegeliläisenä rabulistina Marx halusi tehdä itse tietoisien maailmanhengen (Geist) »luonnontiedettä», siis antaa hengelle dialektista potkua kytkemälle sen liikkeitä atomien harhaliikkeisiin. Luovuutta on kautta aikojen yritetty selittää poikkeamilla ja normittomuudella. Marxin tutkimuksissa ei kuitenkaan ollut kyse luonnontieteestä missään nykyaikaisessa mielessä, vaan pikemminkin siitä, miten saada hegeliläinen maailmanhenki näyttämään edes jossakin määrin eloisalta ja luovalta. 1830- ja 40-lukujenkin saksalainen akateeminen sukupolvi saattoi todellakin vielä lukea Schellingin koulukunnan luonnonfilosofisia teoksia, ja innostua niiden ideoiden antimekanistisesta hengestä. Mutta Heiskasen väite, että Schellingiltä saatu luonnonfilosofinen virike olisi epikurolaisessa asussa säilynyt elossa vanhemman Marxin ajattelussa ja oleellisesti syventänyt Marxin luontokäsitystä, ei ole vakuuttava. Väitteessä on liian myöhään määrätyn viherlääkityksen nykypäiväistä astianmakua.

Heiskanen yrittää vieläpä osoittaa, että Marxin väitöskirjasta kotoisin oleva ja vanhalle Marxille muka siirtynyt aleatorisen atomistiikan luontonäkemykset tekisi myöhemmänkin Marxin ajattelusta mielenkiintoista tämän päivän ympäristöfilosofian ajatusympäristössä. Mutta väite ei saavuta edes avoimen kysymyksen muotoa, koska Heiskanen ei tarkenna (uskottavuusvaatimusten B ja C valossa), mitä hän nykypäiväiseltä ympäristöajattelulta vaatii ja odottaa.

Luonnonfilosofia jota Goethe, Schopenhauer ja Schelling harrastivat, oli Marxin nuoruudessa häviämässä kilpailun modernille luonnontieteelle, varsinkin tuohon aikaan nopeasti kehittyvälle kemialle ja biologialle. Luonnonfilosofiset spekulatiot leimattiin puoskaroinniksi ja ne joutuivat huonoon valoon akateemisissa piireissä. Marx ilmeisesti haistoi, mihin suuntaan ajan henki puhalsi, ja otti ajoissa etäisyyttä nuoruutensa luonnonfilosofisiin harrastuksiin. Käytännössä etäisyydenotto tarkoitti, ettei hän juuri palannut väitöskirjansa ja *Taloudellis-filosofisten käsikirjoitusten* 1844 luonnonfilosofisiin aiheisiin myöhemmissä kirjoituksissaan. Tämä on vahinko. Sillä jos Schellingin ja hänen koulukuntansa luonnonfilosofiasta karsitaan pois pahin puoskarointi ja sekoilu, jää jäljelle uskottavasti perusteltu luontonäkemykset, joka todellakin voi tarjota vaihtoehdon nykyhetkisen luonnontieteen, tekniikan ja tehopitalismin kaoottiselle nihilismille, ja siis toimia vakuuttavan luontoajattelun pohjana.

Floridan valtionyliopiston logiikan professorilla, Joe Lewisilla, oli tapana kaataa jäitä liian itsetietoisien opiskelijoiden hattuun sanomalla, että kaikki oikea tutkimus alkaa väitöstyön jälkeen, ja ettei kukaan lue väitös-

kirjoja vakavissaan. Tätä viisautta voisi soveltaa Marxinkin väitöskirjaan. Jos tekijä ei olisi maailmankuulu ulkofilosofisista syistä, olisi teos – kuten monet muutkin luonnonfilosofiset pikkuteokset – unohdettu jo ajat sitten. Korkeintaan voi väitöskirjasta kiinnostua joku aatehistorian tutkija, joka yrittää selvittää, mitä nuorhegeliläiset ajattelivat antiikin materialisteista, mutta nykypäiväisen luontoajattelun pohjaksi teosta ei millään ilveellä saa muokatuksi.

Nuori Marx ei tosin ollut mekanisti siinä mielessä, ettei olisi tunnustanut sattumien osuutta luonnonilmiössä. Mutta Heiskanen mukaan tämä yhdistää Marxin väitöskirjan »[--] hienosti yhteen sen kanssa, mitä nykyinen ympäristöfilosofia pyrkii osoittamaan.» (*Nuoren Marxin luonnonfilosofia*, sivu 225) Heiskanen ei kuitenkaan kerro, mitä nykyinen ympäristöfilosofia pyrkii osoittamaan eikä selitä, miksi sattuman hyväksyminen osaksi metafysiikkaa tekisi filosofiasta jotenkin automaattisesti ympäristöstävällistä. Esimerkiksi Jacques Monod käyttää teoksessaan *Sattuma ja välttämättömyys – Tutkielma modernin biologian luonnonfilosofiasta*; Anto Leikolan suomennos, WSOY, 1973) sattuman käsitettä molekyyli-genetiikassaan (lähinnä mutaatioiden teoriassa; esimerkiksi sivut 121–125), mutta tuskin kukaan odottaisi häneltä tämän takia mielenkiintoisesti edistyskriittistä ympäristöfilosofiaa. Myönnettäköön että sopivasti kehiteltynä (sanokaamme kvanttiepämääräisyyden, holismin ja ei-kausaalisen vuorovaikutuksen suuntaan – siis vaikkapa Laurikaisen tyyliin) sattuman ideaa tarvitaan sellaisessa nykyaikaisessa ympäristöfilosofiassa, missä luonnontapahtumien sallitaan olevan osittain aidosti ennustamattomia ja »irrationaalisia» (Laurikaisen mielitermi), ja missä luontoa ei tästä syystä voida kokonaan alistaa ihmisjärjen juoksupojaksi. Mutta koska Heiskanen ei esittele vaatimuksia, joita nykyaikaisen ympäristöfilosofian on täytettävä, hänen on hyvin vaikea puolustaa väitettä, että Marxin väitöskirjan ideat, jotka koskevat antiikin atomistiikan sattuman käsitettä, *riittävät* uskottavaan ympäristöfilosofiseen nykykäyttöön.

Heiskanen voi olla oikeassa siinä, että Marxin väitöskirjan, ja ehkä vielä *Vuoden 1844 taloudellis-filosofisten käsikirjoitusten*, muutamat Schelling-henkiset luonnonfilosofiset spekulatiot voisivat eräiden nykyfilosofienkin näkökulmasta katsoen olla *oikeansuuntaisia*. Mutta oikeansuuntainen ei ole vielä yhtä kuin itsenäisesti kiinnostava, riittävä, valaiseva, saati innottava tai yllättävä. Olisimme tietenkin toivoneet, että Marx olisi tarttunut schellingläisiin ja epikurolaisiin luonnonfilosofisiin ajatuksiin ja kehitellyt niitä eteenpäin. Niin ei kuitenkaan käynyt, ja nyt on Heiskanen etsimässä jotakin, mitä olisimme suoneet Marxin saaneen aikaan, mutta mitä hän ei saanut aikaan.

Heiskanen esittelee sattumien ekologista merkitystä ja käsitteen käyttöä myöhemmällä Marxilla, mutta joutuu heti aluksi jarruttamaan vauhtia: »Marx ei väitöskirjavaiheensa jälkeen tutkinut eksplisiittisesti sattumien luonnetta ja merkitystä» (s. 226) Heiskanen joutuu siis myöntämään, että myöhemmän Marxin ajattelussa sattumat olivat vain »jollakin lailla mukana». Mutta millä lailla? No, esimerkiksi kapitalistisen suurmaatalouden köyhdyttämä maaperä on altis epäsuotuisille luonnonoloille, vaikkapa ikäville sääilmiöille, jotka ovat sattumanvaraisia siinä mielessä, ettei ihminen pysty niitä hallitsemaan. Tässä merkityksessä sattuman idea siis »säilyy» vanhemman Marxin ajattelussa. Mutta onko merkityksellä mielenkiintoinen yhteys nuoren Marxin luonnonfilosofisiin huomautuksiin, ja onko merkitys ylipäätään nykykäsitysten ja nykyongelmien valossa riittävän mielenkiintoinen? Tuskin.

Heiskanen ei näytä huomaavan, että Marx-sitaateissa, joita hän tässä yhteydessä tarkastelee, sattumaa, siis luonnon hallitsemattomuutta ja arvaamattomuutta, käsitellään johdonmukaisesti kielteisenä ilmiönä, jota vastaan ja jonka alistamiseksi ihminen on Marxin mukaan aina taistellut ja tulee aina taistelemaan. Marx sanoo, että jopa vapaus muodostuu siitä, että yhteiskunnallistunut ihminen »sääntää rationaalisesti aineenvaihtoon luonnon kanssa». Siis luonnon villi arvaamattomuus on Marxille sitenkin ensisijaisesti, ellei pelkästään, vihamielinen voima, vihollinen, jota vastaan vapaat ihmiset liittoutuvat taistelemaan. Heiskasen hämmentävä yhteenveto kuuluu: »On selvää, että tällainen näkemys on omiaan hillitsemään ylioptimistista, ekologisesti haitallista edistysuskkoa.» (sama teos, sivu 227).

Tämä on kaikkea muuta kuin selvää. Yhtä hyvin voisimme sanoa Marxin tarkoittaneen: Koska luontoon jää aina alue, jota ihminen ei pysty täysin »rationaalisesti säätämään», täytyy ihmisen – säilyttääkseen vähintäänkin eteen työnnettyt asemansa sodassa luontoa vastaan – entistäkin vimmatummin »kamppailla luonnon kanssa tyydyttääkseen tarpeensa, ja säilyttääkseen ja uusintaakseen elämänsä». Ihminen voi tietenkin pyrkiä alistamaan ja nöyryyttämään sellaista luontoa, missä on jotakin arvaamatonta. Koska kyyt ovat arvaamattomia ja rationaalisella maataloudelle haitallisia, tapetaan ne kaikki.

Heiskanen tulkitsee Marxia kovin hyväntahtoisesti. Kun Heiskanen kirjoittaa, että »[---] Marx ymmärtää edistyksen monin tavoin ristiriitaiseksi ilmiöksi», voi lukija Heiskasen sanavalinnan perusteelle luulla, että Marx on lukenut Adornoa ja Heideggeria ja pitää esimerkiksi teknistä edistystä merkittävältä osaltaan haitallisena, vaarallisena tai hallitsemattomana ilmiönä. Adornon ja Heideggerin tavoin eräät 1900-luvun edistyskriitikot ovat todellakin pitäneet teknistä edistystä sekä luonnonympäristön että

yhteisöelämän kannalta tuhoisana. Mutta näin nykypäiväisesti radikaali edistyskriitikko Marx ei ollut. Marx lienee tarkoittanut, että edistystä voi syntyä vain ristiriidoista, ja että ristiriidat laukeavat synteessissä korkeamman tason ristiriidattomuudeksi. Korkeampi taso voi olla esimerkiksi tavoiteltu korkeampi teknisen osaamisen taso. Tämän jälkeen voi tietenkin ilmaantua uusia tekijöitä, jotka ovat ristiriidassa synteessissä saavutetun suhteellisen harmonian kanssa. Näin ymmärrettynä *kaikki* käsitteet ovat ristiriitaisia (suhteessa joihinkin synteesiä edeltäviin käsitteisiin), ja ristiriidan käsitettä voidaan käyttää vaikkapa kännykän kehityksen selittämisessä.

Että historian suuri linja olisi jotenkin satunnainen ja ennustamaton; että edistys olisi tässä mielessä arvaamatonta tai jopa tuhoisaa; ettei edistyksen käsite olisikaan sisäisesti (dialektisen logiikan valossa) koherentti; tai että edistyksen käsite olisi kyvytön kuvaamaan historian suurta linjaa, olisi Marxista varmasti ollut reaktionäärinen ajatusrypäle. Jos edistys olisi tässä mielessä »sisäisesti ristiriitainen ilmiö» ja »edistyksen» käsite sisäisesti ristiriitainen käsite, pitäisi »edistyksen» olla käsitteenä Marxille käyttökelvoton ja itse edistyksen lauetta jo ennen kommunismin saavuttamistakin synteessissä johonkin, missä ei edistystä enää ole.

Jos Heiskasen epäselvyys »edistyksen ristiriitaisuuden» kohdalla voidaankin vielä panna hänen ilmaisujensa satunnaisen moniselitteisyyden tiliin, ei Marxin luontokäsityksen esittelyä sivuilla 230–231 voida enää sivuuttaa näin kevyesti. Kysymys on hyväntahtoisesta ylitulkinnasta, joka ei saa tukea edes niistä Marx-sitaateista, jotka Heiskanen on itse valinnut tähän tarkoitukseen. Marxin retoriikan mukaan nykyihmisen luontosuhde on »teollisuus», ja teollisuus on osa ihmisen »taistelua» luontoa vastaan. Tämä on toistuva aihe *Vuoden 1844 taloudellis-filosofisissa käsikirjoituksissa* (Antero Tiusasen käännös; Kustannuskiike Edistys, Moskova, ilman julkaisuvuotta; katso esimerkiksi sivuja 113 ja 114). Kutsua Heiskasen tavoin tätä taistelua »vuorovaikutukseksi» (sivu 231) ja »vastavuoroiseksi» (sivu 235) on Marxin raadollisen kielenkäytön tarkoitushakuista viherkoristelua, ellei sitten haluta kutsua taistelua »vuorovaikutukseksi». Heiskasen valitsemissa sitaateissa ei myöskään puhuta ihmisen ja luonnon »yhteistyöstä» (edelleen sivu 231), vaan jälleen kerran ihmisen »taistelusta» luontoa vastaan. Marx ei myöskään »tympääntynyt edistyksen käsitteeseen», vaan jopa Heiskasen valitseman sitaatin mukaan ainoastaan eräisiin kapitalistisen edistyksen tuhoisiin ääri-ilmiöihin.

Marx ei ollut edistyskriitikko missään nykyhetkisen keskustelun edellyttämässä mielessä. Hän kritisoi ironisessa sävyssä kapitalistisen edistyksen pahimpia toilauksia ja ylilyöntejä ja kyseenalaisti kapitalismin tuhoiset ääri-ilmiöt, mutta tunnusti, että kapitalismi oli korvaamaton ja väis-

tämätön edistystekijä. Kapitalistinen edistys oli Marxista välttämätön ja väistämätön kommunismin edellytys. Yhteiskunnallinen, taloudellinen ja tekninen edistys, jonka synnyttämiseen kapitalismi oleellisesti osallistuu, ei ollut hänestä ainoastaan toivottavaa vaan myös väistämätöntä. Useissa kirjoituksissaan, esimerkiksi kuvatessaan suurteollisuuden syntymistä ja pääoman kasaantumista *Pääoman* ensimmäisessä osassa, Marx vertaa yhteiskunnallisen ja taloudellisen edistyksen väistämättömyyttä luonnonvälttämättömyyteen, jonka valtaa ihminen ei tietoisella toiminnallaan voi kumota: »Mutta kapitalistinen tuotanto tuottaa luonnollisen prosessin välttämättömyydellä oman kieltämisensä.» (Pääoma, 1. osa, Louhivuoren, Lehénin ja Ryömän myöhemmin tarkistettu käännös; Edistys, Moskova, 1974, sivu 682). Ensipainoksessa vuodelta 1867 lause kuuluu: »Die Negation der kapitalistischen Produktion wird durch sie selbst, mit der Nothwendigkeit eines Naturprozesses, producirt.» Toisessa painoksessa vuodelta 1890 (joka toimii myös suomennoksen pohjana) seisoo: »Aber die kapitalistische Produktion erzeugt mit der Nothwendigkeit eines Naturprocesses ihre eigne Negation.» Deklinaatit oli Marx tässä vaiheessa jo aktiivisesti unohtanut.

Marxin puolustukseksi on sanottava, että hän toki kirjasi eräitä kapitalismin ilmiöitä, jotka olivat tuhoisia luonnon hyvinvoinnille. Tunnetuin näistä Marxin kapitalismikriittisistä havainnoista, jotka liittyvät ihmisen luontosuhteeseen, suuntautui viljelymaan köyhtymiseen. Aihetta ovat suosineet myös Marxin amerikkalaiset viherpuhdistajat, joista tunnetuin lienee John Bellamy Foster. Foster on Fred Magdoffin kanssa kirjoittanut Marxista ja maan ravinteiden kadosta artikkelin, jonka suomennos ilmestyi 2001 Heiskasen toimittamassa kokoelmassa *Marx ja ekologia* (ymmärtääkseni käännös on tässäkin Heiskasen oma; kustannusyhtiö TA-tieto Oy ja Demokraattinen Sivistysliitto ry).

Marx oli tutustunut kemisti ja maaperätutkija Justus von Liebigin teoksiin, ja kiinnostunut maaperän köyhtymisen, ravinnekierrätyksen ja lannoittamisen ongelmista, ja käytti von Liebigiltä saamiaan virikkeitä kapitalistisen maatalouden kritiikkiin. Marx oli erityisen tuohtunut siitä, että Lontoon asukkaiden ulosteet ja jätevedet kaadettiin Thamesiin, sen sijaan että ne olisi järkevästi kuljetettu takaisin pelloille. Marxin käsityksiä esiteltyään Foster ja Magdoff arvostelevat aiheellisesti nykyhetken kapitalistista tehomaataloutta sen aiheuttamien massiivisten ympäristöongelmien takia.

Heiskanen ei kirjoita tämänpäiväisestä maatalouskriisistä vaan tutkiskelee Marxin suhdetta maahan, vääntelee ja kääntelee aihetta, ja lopulta liioittelee Marxin maatalouskritiikin ympäristöfilosofista painoa. Marx oli varmasti kiinnostunut maaperän köyhtymisen ongelmasta, ja lainasi »ainenvaihdunnan» (Stoffwechsel) käsitteen kemisteiltä ja maaperätutkijoilta,

mutta yleisvaikutelmaksi sitaateista jää, että hän oli huolestunut maaperän köyhtymisestä lähinnä, koska köyhtyminen pienensi satoa.

Kun suurteollisuus syntyi, tilakoko maataloudessa kasvoi ja maaseudun ylimääräinen väki paimennettiin kaupunkeihin tehdastöihin. Maatalousväki »vieraantui» ravinnon alkutuotannosta, samalla kun suurtiloja vuokraavat yrittäjät myivät elintarvikkeet ja niiden raaka-aineet välittäjien kautta suurella voitolla kaupunkeihin. Näin syntyi »repeämä» (Riss) järkevässä aineiden vaihdunnan taloudessa, ja ravinteiden virta sekaantui, kun elintarvikkeita tuotettiin siellä, missä ihmiset eivät asuneet, ja esimerkiksi ihmisen ulosteet ja muut jätteet puolestaan joutuivat keinotekoisesti maatalouden kannalta hyödyttömiin paikkoihin. Repeämän korjaamiseksi Marx toivoi, että ruokaa olisi tuotettu siellä, missä ihmiset asuvat, että kaupungissa asuvien ihmisen ulosteita olisi kuljetettu takaisin maaseudulle, ja menetettyjä ravinteita olisi korvattu keinolannoitteilla.

Pääomassa (3. osa, Tuure Lehénin korjattu käännös; Kustannusliike Progress, Moskova, 1980; esimerkiksi sivut 800-801) Marx arvostelee kapitalistista suurmaataloutta siitä, ettei se ole riittävän rationaalista. Koska Marxin mukaan maatalous on sitä rationaalisempaa, mitä suurempia satoja se pystyy tuottamaan (sivu 699), on maan köyhdyttäminen merkki siitä, ettei kapitalistinen maatalous toimi riittävän rationaalisesti. »Repeämä» edustaa Marxin ajattelussa ennen muuta tehottomuutta luonnon hyödyntämisen taidossa, ja jos »repeämä» edustaa myös ihmisen vieraantumista luonnosta, tarkoittaa myös »ihmisen vieraantuminen luonnosta» Marxin ajattelussa ihmisen kyvyttömyyttä hyödyntää luontoa tehokkaasti.

Marx hylkää pienviljelmät (tai kuten hän sanoo »pienmaanomistukseen» perustuvat viljelmät) »barbaarisina» (Marxin termi) menneisyyden jäänteinä, ei huomaa niiden omavaraisuudessa mitään ekologisesti arvokasta, ja asettuu selvästi (lopulta tietenkin yhteiskunnalliseen omistukseen siirtyvän) suurmaatalouden puolelle. Pienviljelmät olivat Marxin mukaan tuomittu tuhoon samanlaisella »luonnonprosessien välttämättömyydellä» kuin perinteiset käsityöverstaat. Marxin mukaan pienmaatalous ja verstastalous yksinkertaisesti hävisivät, mutta tässä Marx tarkoitushakuisesti liioitteli, sillä itse asiassa yritykset, joissa omistajat ovat ainoita työntekijöitä, muodostavat edelleen talouden rungon myös pitkälle kehittyneissä teollisuusmaissa.

Mutta Marxin mukaan vain modernisoitu suurmaatalous on rationaalista ja pystyy lopulta ratkaisemaan maaseutuväestön kurjistumiseen ja maaltamuuttoon liittyvät yhteiskunnalliset ongelmat. Modernisoitu maatalous käyttää uusimpia koneita, järkevää erikoistumista ja työnjakoa, uusimman kemian tutkimustuloksia ja kemianteollisuuden tuotteita.

Eräissä Marxin ajatuksissa on ehkä siinä mielessä jonkinlainen ekologinen ote, että ne kyllä erkanevat kaikkein holtittomimmasta kapitalistisesta

ryöstömaataloudesta. Mutta jos Marxin ajattelua yritetään sovittaa yhteen viljelyaatteiden (permakulttuuriate, biodynaaminen viljely, orgaanis-biologinen liike, jopa nykyaikainen EU-hallinnoitu luomuviljely) kanssa, jotka tänään pyrkivät luonnonmukaiseen maatalouteen, eivät Marxin maataloutta koskevat ideat ole riittävän vahvoja ja mielenkiintoisia. Marx ei hahmottele viljelymenetelmien luonnonmukaisuudelle sellaisia ehtoja, millä viljelymaan ja sitä ympäröivien alueiden luonnonmukaisuus, eliölajirikkaus ja puhtaus säilytettäisiin. Hän ei näe perinteisen ja paikallisen viljely- ja karjantalouden katoamisessa mitään moitittavaa. Lähinnä hän vastustaa kapitalistisen keinottelun pahimpia seurauksia maataloudessa, varsinkin mikäli seuraukset osoittautuvat maaseudun työväelle kohtuuttoman epäoikeudenmukaisiksi.

Ei vaikuta siltä, että Marx olisi aidosti kunnioittanut villiä luontoa, sen voimaa, rikkautta ja kauneutta, nähnyt siinä jotakin itseisarvoista, tai suorastaan esimerkillistä, huomannut perinteisen maatalouden ekologisen viisauden tai vaikkapa rohkaissut maaseudun köyhälistöä luonnonmukaiseen omavaraisuuteen. Ad hominem: On vaikea edes kuvitella tätä aateliston kanssa veljeilevää akateemista kirjatoukkaa ja pikkuporvaria höylä ja saha kädessä kyhäämässä piharakennusta, korjaamassa heinää pellolta tai hoitamassa karjaa. Itse asiassa on vaikea kuvitella häntä missään oikeassa työssä, missä käytetään käsiä ja muita ruumiinjäseniä aidossa »vuorovaiikutuksessa» ja »yhteistyössä» luonnon kanssa. Omavaraisella elämänmuodolla, missä työtä tehdään läheisessä kosketuksessa luontoon, yhteydessä sen kasvun ja kierron ilmiöihin, ja missä ruumis aidosti väsyä ja toipuu, ei liene ollut mitään asemaa tämän Henry David Thoreaun aikalaisen ajattelussa.

5. Artikkelissaan »Ihmisen vieraantuminen luonnosta – Karl Marxin vieraantumisteorian unohdettu puoli» (ilmestyi 2001 Heiskasen toimittamassa kokoelmassa *Marx ja ekologia*; Kustannusyhtiö TA-tieto Oy ja Demokraattinen Sivistysliitto ry, Helsinki) Heiskanen ryhtyy etsimään Marxin ekologian jälkiä tämän vieraantumisteoriasta. Koska kapitalismissa on paljon heikkouksia ja se sotkee »aineiden vaihduntaa» maaperässä ja muualla luonnossa, voidaan varsin hyvin ehdottaa, että se tarvelee myös ihmisen luontosuhteen. Kapitalisti siis riistäisi työläistä myös vieraannuttamalla tämän luonnosta.

Heiskasen hanke on mielenkiintoinen, jopa lupaava. Mutta jälleen kerran voidaan kysyä, olisiko Marx hyväksynyt sen, tai edes ymmärtänyt, mistä siinä on kyse. Marx on esitellyt vieraantumisteoriaansa teoksessa *Taloudelliset filosofiset käsikirjoitukset* 1844. Marxin mukaan työ määrittää ih-

misen suhteen luontoon, ja modernina aikana työ tarkoittaa ennen muuta teollista työtä, missä sovelletaan luonnontieteen tuloksia tuotannon eli luonnon hyväksikäytön tehostamiseen. Kuten Heiskanen toteaa muttei noteeraa: Marxin mukaan työ *erottaa* ihmisen luonnosta. Ihmisen luontosuhdetta eniten määräävä tekijä siis erottaa ihmistä luonnosta – ei suinkaan yhdistä häntä siihen.

Ei siis tule minään yllätyksenä, että kapitalistinen työ erottaa ihmisen luonnosta. Mutta myös kommunistisessa yhteiskunnassa ihminen tekee työtä, ja siis Marxin mukaan väistämättä erkanee luonnosta. Heiskanen olisi nyt osoitettava, miten Marxin ajattelun valossa luonnosta voidaan työn avulla erottautua siitä vieraantumatta. Mitä aatteellisia aineksia Marxin ajattelu tarjoaa tämän erottelun (luonnosta erottautumisen ja luonnosta vieraantumisen) tekemiseen? Erottelu on filosofisella tasolla hienovarainen mutta sen käytännölliset seuraukset ovat varsin todellisia, jopa brutaalin konkreettisia. Erottelu voisi auttaa selittämään esimerkiksi, miksi ja miten ihminen kommunismissa hillitsi luontoon kohdistuvaa valvontaja alistamisasennettaan.

Artikkelissaan Heiskanen esittelee luettelon häiriöistä (O₁–O₇), joita kapitalismi on synnyttänyt ihmisen luontosuhteeseen. Heiskanen mukaan häiriöt vastaavat Marxin käsitystä siitä, miten ihminen on vieraantunut luonnosta. Luettelo onkin varsin kattava ja vakuuttava kuvaus kapitalismin luontosuhteen ongelmista, ja merkki varhaisen Marxin kapitalismikritiikin voimasta ja laaja-alaisuudesta. Mutta mieleen saattaa nousta kiuksallinen ajatus: Entä jos se onkin samalla kuvaus *jokaisen* teknisesti edistyneen teollisen yhteiskunnan luontosuhteesta. Jos näin on, ei se tietenkään vielä kerro, miten ihmisen luonnosta vieraantuminen vältetään teknisesti edistyneessä kommunistisessa yhteiskunnassa. Toisin sanoen: Heiskanen ei kerro, miten kommunismiin siirtyminen ratkaisisi ongelmat O₁–O₇.

Heikkouksien luetteleminen ei vielä tarjoa välineitä niiden syiden ymmärtämiseen. Itse asiassa valitettavan todellisten yhteiskunnallisten koekielujen valossa ympäristöongelmat tyyppiä O₁–O₇ ovat reaalikommunistisissa maissa olleet – jos mahdollista – vielä vaikeampia kuin monissa kapitalistisissa maissa. Jopa Fosterin ja Heiskanen lempiaihe, eli ›aineiden vaihdunta‹ maataloudessa, oli Neuvostoliitossa erityisen laiminlyöty sarkka (mistä esimerkiksi kelpaa Nikita Hruštševin ›Neitseellisen maan kampanja‹ 50-luvun puolivälistä). Kiina kansantasavalta onnistui ravinteiden kierrätyksessä paremmin kuin Neuvostoliitto, mutta Kiinan maatalouden viisaus ei olekaan kotoisin Marxin ja Leninin kirjoituksista vaan ikivanhasta paikallisesta perinteestä.

Kapitalistiset yhteiskunnat ovat varmasti päävastuussa luonnon kohtuuttomasta rasittamisesta ja tarvelemisestä. Mutta jos nykymaailmassa

esiintyisi teknisesti edistyneitä kommunistisia hyvinvointivaltiota, voisiko niiden luonto olla oleellisesti paremmassa kunnossa kuin nykyisten kapitalististen hyvinvointivaltioiden luonto? Epäsuoran mutta kielteiseen suuntaan viittaavan vastauksen antaa David McLellan teoksessaan *Karl Marx – Elämä ja teokset* (Love kirjat, suomennos Antero Tiusasen). Sivulla 109 McLellan lukee Marxin vieraantumisteoriaa näin: »Ihmisen perusluonteena on että hän itsensä ja maailman edistyvässä vuorovaikutuksessa pitelee prosessin ohjaksia käsissään, on aloitteentekijä, se subjekti josta prosessi lähtee liikkeelle. Tämä ihmisen perusluonne on kuitenkin tullut ihmiselle vieraaksi.» Työläinen on siis kapitalismissa vieraantunut, koska ei pääse aidosti osallistumaan prosessiin, missä ihminen työllään muovaa maailmaa ja – alistaa luontoa. Vieraantuminen väistetään kommunismissa siten, että kaikki saavat osallistua tähän prosessiin.

6. Marxin vakavin panos ympäristökriisin syiden selvittelyyn voidaan löytää hänen kapitalismi-kritiikistään. Esimerkiksi lisäarvoteorialla voidaan ainakin jossakin määrin valaista kapitalismin pakonomaista laajenemishalua ja tuotannon määrän hillitöntä paisuttamista. Ahneus houkuttelee pääomaa sekä riistämään työläistä että köyhdyttämään ja myrkyttämään luontoa. Työläisen riistäjä ottaa myös luonnosta hyödyn irti niin pienin kustannuksin kuin mahdollista. Epäilemättä kapitalismi myös häiritsee ja vaurioittaa ihmisen luontosuhdetta. Mutta valitettavasti nykykapitalismi tekee sen suuren kuluttajaenemmistön hyvin vahvalla demokraattisella mandaatilla.

Heiskanen ei kuitenkaan – eikä luultavasti kukaan muukaan – osaa rakentaa siltaa vieraantumisteoriasta myöhemmän Marxin keskeisiin aatteellisiin ja teoreettisiin käsityksiin. Vaikuttaa että kapitalismissa kaikki, sekä työläiset että porvarit, ovat yhtä lailla vieraantuneet luonnosta. Tämä viittaa siihen, että työläisen vieraantuminen luonnosta ei ole seuraus siitä, että häntä riistetään; pikemminkin se on, ja oli jo Marxin aikana, seuraus teknis-teollisen työn, valistusihanteiden määräämien sosiaalisten roolien ja modernin urbaanin elämäntyylin luonteesta yleensä – ja nykymaailmassa tietenkin seuraus myös työläisen omasta kulutushimosta, mukavuudenhalusta ja turvallisuudenkaipuuista.

Myöhemmän Marxin ajattelun ekologisoiminen on lähes mahdotonta, eikä edes Heiskanen ole yrittänyt sitä suoraan, siis ilman varhaisen Marxin luonnonfilosofista apua. Mutta vanhempi Marx itse vieraantui lopulta luonnonfilosofiastaan, jopa pilkkasi sitä, eikä olisi hyväksynyt tätä apua nuorelta Marxilta. Yleisvaikutelmaksi jää, että melkein kaikki kiinnostava, mitä Marx ihmisen luontosuhteesta sanoi, hän sanoi melko varhaisessa vaiheessa, missä Schellingin vaikutus oli vielä vahva. Myöhäisemmällä

Marxilla ihmisen käyttäytymisen selityksessä vedotaan suoraviivaisesti taloudellisiin vaikuttimiin ja luokkasuhteisiin. Ihmistä liikuttava perusvoima on taloudellisen edun tavoittelu ja siitä juontuva luokkaristiriita. Jopa ihmissielun herkimmät värähtelyt ja syvimät liikahdukset taiteen ja uskonnollisen elämyksen alueella ovat Marxin mukaan lopultakin vain luokkaristiriidan heijastuksia kulttuurin ohuissa yläilmoissa. Vaikka kapitalismi tarveleekin ihmisen luontosuhteen, ei voida automaattisesti olettaa, että tarveltyminen olisi oleellisesti riiston seuraus, ja että yksityisomistuksen kumoaminen, siis luokkaristiriidan ratkeaminen ja siirtyminen kommunismiin, loisi ihmisen ja luonnon välille suhteen, joka ei vaaranna luontoa (ja synnytä uudelleen ongelmia O1–O7 tai niiden kommunistisia variaatioita). Tarvitaan enemmän: aktiivinen ja voimakas syy, miksi luokattomassa yhteiskunnassa elävä ihminen kieltäytyisi luonnon myrkyttämisestä ja köyhdyttämisestä.

Jos kommunistinen talous sattuisikin toimimaan tehokkaasti (eli »rationaalisesti» Marxin tarkoittamassa mielessä), ja pystyisi ratkaisemaan esimerkiksi tavarain ja työn hinnoittelun ongelman, tarjoaako Marxin teoria mitään tuollaista syytä, vastavoimaa, millä tuotantoa ja kuluttamista voitaisiin hillitä, ja millä esimerkiksi tarpeiden kokonaisuudesta voitaisiin karsia keinotekoiset ja vääristyneet tarpeet esiin? Tuskin. Tuskin hän edes tuli ongelmaa ajatelleeksi. Vaikka etiikka ei riitäkään keinotarpeita hillitsemään, tämän päivän ympäristöfilosofiassa suositut eettiset teoriat eivät ole helposti yhdistettävissä Marxin talousreduktionistiseen kohtalonuskoon. Lindfors kirjoittaa taas ihailtavan suorasukaisesti: »Eetilliset argumentit eivät ole sosialistisen teorian rakennusosia, ne ovat vain propagandavälineinä sallittuja.» (mainittu Lindforsin teos, s. 185). Marx halusi antaa enemmistölle (proletariaatille) sen, mitä vähemmistöllä (porvaristolla) jo oli. Siihen ei voi päästä tuotannon määrää ja tehoa laskemalla. Valittiinpa mikä talousjärjestelmä tahansa, porvarin vauraustason saavuttaminen ei vie työläistä lähemmäs luontoa.

Aidosti dialektinen luonnosta vieraantumisen marxilaisen henkinen teoria vaatisi selvää irtaantumista Marxin edistysoptimismista ja siirtymistä Horkheimerin ja Adornon valituskriittiselle ja Marcusen hyvinvointikriittiselle linjalle. Mutta Heiskasen *Nuoren Marxin luonnonfilosofia* jatkaa marxilaista salailun kulttuuria eikä katso tarpeelliseksi edes viitata marxilaisen perinteen elinvoimaisimpaan haaraan, joka kasvaa *Valistuksen dialektiikasta* ja *Yksiulotteisesta ihmisestä*. Tälle linjalle voi lähteä vain se, joka on valmis hylkäämään Marxin ajattelun pahimmat heikkoudet: eurooppakeskeisen edistysuskon, joka tekeytyy vieläpä yleismaailmallisesti päteväksi, talousreduktionistisen ihmiskäsityksen, liian deterministisen historiakäsityksen ja luottamuksen järjen ja tekniikan mahtiin.

Eikä tämäkään vielä riittä. Nykyisessä kohtuuttoman kuluttamisen, turhan tuotannon ja päättömän hallinnoinnin maailmassa suuri yhteiskunnallinen antagonismi on vaihtanut paikkaa. Se ei ole enää proletariaatin ja porvariston välillä, vaan ihmisten suuren enemmistön (johon kuuluu sekä porvaristoa että työväestöä) ja luonnon välillä. Vain hyvin pieni vähemmistö (sanoisimmeko »etujoukko«?) on valmis köyhtymään, jotta luonto saisi tilaisuuden ja aikaa toipua. Vain tämä vähemmistö edustaa luonnon intressejä uudessa antagonismissa.

Näkemys jonka mukaan yksityisen omistusoikeuden kumoaminen tai yksityisen yritystoiminnan kieltäminen jotenkin automaattisesti ja sellaisenaan ratkaisisi eurooppalaisen tai länsimaalaisen ihmisen luontosuhteen ongelman, ei ole vakuuttava – ei varsinkaan viime vuosisadan laajojen reaalikommunististen yhteiskuntakokeilujen valossa. Mutta jos vaihtoehdoksi tarjotaan oppia, jonka mukaan ihmisen luontosuhdetta edustaa parhaiten kapitalismin varaan rakentuva hyvinvointivaltio, missä verovaroja pidetään yllä laajoja hyvinvointipalveluja, ajaudutaan ojasta allikkoon. Tarvitaan ennen muuta kulutuksen ja tuotannon rajua vähentämistä ja ohjaamista perustarpeiden tyydyttämiseen. Tarvitaan paikallisen perinteen luontonäkemyksiä ja siihen kätkeytyvää luonnon kunnioittamista. Se taas johtaa paikalliseen köyhyyden filosofiaan, missä kaikkien yleismaailmallisina esiintyvien oppien (yhtä lailla sosialististen »internationalismien« kuin porvarillisten »maailmankansalaisuusoppien«) pätevyys kyseenalaistetaan. Tässä liikkeessä Marxista ei ole tiennäyttäjäksi.

Marxin idea kommunismista on kehittynyt eurooppalaisen edistysuskon ja valistusliikkeen perustalta, ja tästä on syystä erottamattomasti sidottu tehokkuuden kasvattamisen ja rajattoman laajenemisen ohjelmaan. Irrottamaton osa tätä perustaa on usko, että eurooppalainen rationaliteetti on yleismaailmallisesti pätevä ja ohjaa kohtalon tavoin maailmanhistoriaa. Jos tämä perusta on ympäristökriisin keskeisin aiheuttaja, emme voi odottaa siltä kriisin ratkaisua.